

Jiří Šubrt a kolektiv

Soudobá sociologie II

**(Teorie sociálního jednání
a sociální struktury)**

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
2008

Recenzenti: doc. PhDr. Radomír Havlík, CSc.
PhDr. Martin Kreidl, M.A. Ph.D.

Publikace je výstupem týmového projektu *Akteři, rizika a důvěra ve společnosti*, jenž je součástí VZ FSV a FF UK *Rozvoj české společnosti v Evropské unii: výzvy a rizika*.

032360022321

© Jiří Šubrt (za kolektiv autorů), 2008

ISBN 978-80-246-1413-7

Obsah

Úvodem /7

Miloslav Petrusek

Neopozitivistická sociologie: Sociologie jako výzkum /9

Martin Horváth

**Herbert Blumer: Symbolický interakcionismus –
teoretické a metodologické vymezení** /35

Eva Sanigová

Etnometodologie Harolda Garfinkela /62

Jana Šilhanová

Analýza rámců Ervinga Goffmana /76

Ida Kaiserová

**Sociální konstruktivismus Petera Bergera a Thomase Luckmanna
(v zrcadle české sociologie)** /102

Josef Bernard

Osobní identita v diskurzu společnosti pozdní moderny /120

Jiří Šubrt

**Mikrosociální základy makrosociologie
v pojetí Randalla Collinse** /136

Marek Německý

Funkcionální vysvětlení v sociálních vědách /164

Jan Balon

Teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase /185

Martin Vávra

Diskurz a diskurzivní analýza v sociologii /204

Jan Radimský

Co znamená mluvit:

Ke strukturalistické sociologii jazyka Pierra Bourdieua /222

Jiří Šubrt

James S. Coleman: Metodologický individualismus /233

Michal Pelíš

Teorie her jako formální teorie racionálního rozhodování /255

Jadwiga Šanderová

Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace /277

Markéta Sedláčková, Jiří Šafr

Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu
v sociologii /309

Lukáš Urban

O deviaci v současné společnosti /354

Úvodem

V rozmezí zhruba jednoho roku předstupujeme opět před čtenáře, abychom jim předložili druhý díl učebních textů ze soudobé sociologie.¹ Stejně jako v předchozím případě nejde ani tentokrát o dílo, které by bylo dopředu nějak systematicky plánováno a výrazně koncepčně strukturováno,² neboť i nyní se jedná především o to, představit takové badatele a takové koncepce, které u nás zatím nebyly studentům v sociologických učebnicích dostatečně přiblíženy. Při sestavování textů sehrál dosti důležitou roli prvek kumulace několika šťastných náhod, které editorovi umožnily, aby v pravý čas přizval ke spolupráci vhodné spoluautory. Stati, které se takto podařilo uspořádat do jednoho celku, mají přes svoji různorodost několik společných jmenovatelů, na něž odkazuje titul publikace.³ Jedná se v první řadě o texty, které hovoří o živých, aktuálních

¹ První díl *Soudobé sociologie* s podtitulem *Teoretické koncepce a jejich autoři* byl vydán nakladatelstvím Karolinum v roce 2007. Publikace se zabývá koncepcemi, jejichž tvůrci jsou Immanuel Wallerstein, Zygmunt Bauman, Alvin a Hedi Tofflerovi, Niklas Luhmann, Richard Münch, Anthony Giddens, Manuel Castells, Ulrich Beck, Axel Honneth, Nancy Fraser a Amitai Etzioni.

² Zájemce o systematický pohled na soudobou sociologii a sociální vědy lze odkázat na publikace: Austin Harrington a kol., *Moderní sociální teorie* (Praha, Portál 2006), *Sociologické školy, směry, paradigmata* (Praha, Sociologické nakladatelství 1994) a Jiří Šubrt, *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie* (Praha, ISV 2008). Relativně ucelený výčet jednotlivých směrů soudobé sociálněvědní teorie podává kniha Harringtonova, která začíná výkladem klíčových postav dějin sociologického myšlení (Comte, Spencer, Marx, Durkheim, Weber, Simmel) a pokračuje dále směry a tématy současnými: a) funkcionalismem (Merton, Parsons), b) interpretativismem a interakcionismem (Schutz, Mead, Goffman, Garfinkel), c) historickou sociální teorií (Eisenstadt, Elias, Moore, Tilly, Skocpolová, Anderson), d) západním marxismem (frankfurtská škola), e) psychoanalytickou sociální teorií (Freud, Lacan, Chodorowová), f) strukturalismem a poststrukturalismem (Lévi-Strauss, Derrida, Foucault), g) strukturou a jednáním (Giddens, Bourdieu), h) feministickou sociální teorií, i) modernitou a postmodernitou (Lyotard, Baudrillard, Jameson, Baumann, Habermas, Luhmann, Beck, Giddens), j) globalizací.

³ Je nutné přiznat, že se v tomto případě jedná o titul velmi rámcový a obecný, který byl pragmaticky zvolen tak, aby pod něj bylo možné zařadit tematicky velmi různorodou kolekci textů.

- Jakobson, R., 1960: „Closing Statement: Linguistics and Poetics“. In: T. A. Sebeok (ed.): *Style in Language*. Cambridge (Mass.), s. 350–377.
- Karcevskij, S., 1964: „Du Dualisme Asymétrique du Signe Linguistique“. In: Josef Vachek (compiled by), *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington, Indiana university press.
- Lotko, E., 1998: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc, Univerzita Palackého.
- Mathesius, V., 1982: „O potenciálnosti jevů jazykových“. In: Vilém Mathesius, *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha, Odeon.
- Mounin, G., 1993: *Dictionnaire de la linguistique*. Paris, PUF.
- Petráčková, V. – Kraus J., a kol., 1997: *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia.
- Petrusek, M., 2000: „Pierre Bourdieu: Od Kabylů k velké sociologické teorii“. In: Bourdieu, P.: *Nadláká mužů*. Praha, Karolinum, s. 113–137.
- Saussure, Ferdinand de, 1989: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha, Odeon.
- Šubrt, J., 2001: „Ekonomie praxe Pierra Bourdieua“. In: Šubrt, J.: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie*. Praha, ISV, s. 105–118.

James S. Coleman: Metodologický individualismus

Jiří Šubrt

Americký sociolog James Samuel Coleman (1926–1995) se stal světově uznávaným odborníkem v oblasti empirického výzkumu i sociologické teorie. Narodil se Bedfordu (Indiana), studoval ve Virginii, v Indianě a posléze na *University of Columbia* v New Yorku. Na Kolumbijské univerzitě spolupracoval v *Bureau of Applied Social Research* s Paulem F. Lazarsfeldem a v r. 1955 zde získal titul Ph.D. Během své profesní dráhy působil na *University of Chicago* (1956–59, 1973–95) a na *Johns Hopkins University* v Baltimoru (1959–73). Colemanovy výzkumné aktivity byly orientovány na oblast sociální politiky a vzdělávacího systému. V 60. letech vedl komisi, jež v r. 1966 připravila pro americký kongres rozsáhlou výzkumnou studii *Equality of Educational Opportunity*, která je označována jako *Coleman Report*. Zmíněná studie se stala podnětem k tzv. *busing* programu, v jehož rámci byli mladiství černé pleti sváženi autobusy do škol, které navštěvovali především bílí žáci. Touto formou integrace měl být pozvednut vzdělávací úspěch u černých žáků.

Coleman je autorem asi 30 knih a 300 statí. K jeho nejvýznamnějším spisům patří *The Adolescent Society* [1961], *Introduction to Mathematical Sociology* [1964], *Mathematics of Collective Action* [1973], *High School Achievement* [1982], *Individual Interests and Collective Action* [1986a]. Zvláštní postavení v této impozantní řadě publikací má téměř tisícistránková kniha *Foundations of Social Theory* z r. (1990 [1994]), která je dnes pokládána za jedno z nejdůležitějších sociologických děl posledních desetiletí. Jak ovšem upozorňují někteří znalci Colemanova díla, je nápadné, že empirické výzkumy tohoto badatele zabývající se především vzdělávacím systémem nejsou s jeho teoreticko-metodologickými pracemi příliš provázány [Mayer 1998].

Výklad sociálních fenoménů

Colemanův přínos bývá spojován s pojmy metodologický individualismus (*methodological individualism*), teorie racionálního jednání (*rational action*)

theory) a teorie racionální volby (*rational choice theory*). Teorie racionální volby představuje pluralitně se rozvíjející interdisciplinární přístup, který nelze spojit s jednou osobou nějakého hlavního reprezentanta. Charakteristické pro ni je, že chování/jednání jedinců spojuje s racionalitou a k vysvětlení této racionality využívá ekonomické a matematické metody, zejména se nechává inspirovat teorií her. Pozornost tato teorie věnuje především procesům rozhodování. Podobně jako v jiných ekonomizujících přístupech (jako je např. teorie směny) i zde člověk vystupuje jako racionální aktér, který se vším zachází tak, jako by byl podnikatelem; ať už jde o otázku, kde nakoupit nebo do koho se zamilovat. Nejvyšším principem je minimalizace nákladů a maximalizace zisku. Je ovšem nutné poznamenat, že soudobí autoři *rational choice theory* se od zjednodušujícího konceptu *homo oeconomicus* poněkud odklání. Snaží se postihnout to, že do každodenních procesů rozhodování se promítá řada různých faktorů (tlaky, za nichž dochází k rozhodnutí, zájmy ostatních jedinců, proměnlivé sociální prostředí, osobnostní charakteristiky aktéra apod.).

O sociologické teorii uvažuje Coleman ze dvou hledisek: první se týká předmětu výkladu, druhý metody výkladu. Z hlediska předmětu spatřuje Coleman hlavní úkol sociologie ve výkladu sociálních fenoménů, nikoliv ve výkladu způsobů chování jednotlivých osob. Avšak vzhledem k metodě zaujímá tento autor jinou perspektivu: jako stoupenec metodologického individualismu, usilujícího o vysvětlení chování sociálních systémů na základě analýzy individuálního jednání [Coleman 1994, s. 2n.], soudí, že vysvětlení na úrovni individuálního jednání je „fundamentálnější“ a umožňuje hlubší „pochopení“ než vysvětlení zůstávající v rovině systému.

Teoreticko-metodologický problém, na který metodologický individualismus upozorňuje, spočívá v tom, že na rozdíl od přírodovědy se sociologii nedaří nalézt v makroúrovni sociální reality zákony nebo zákonům podobné souvislosti. Zásadní důvod spočívá v tom, že během sociologického bádání nelze udržovat konstantními rámcové podmínky, tzn. neměnné sociální pozadí, na němž by takové zákony mohly vyniknout. Naopak toto pozadí je v průběhu času proměnlivé, proto je volena strategie spočívající v ponoření se do „hlubších“ úrovní, jejichž rámcové podmínky jsou méně nestabilní (v ideálním případě jsou dokonce invariantní). Předpokládá se, že úspěch přírodních věd se zakládá na existenci přírodních konstant. Stejným způsobem by se podle stoupenců metodologického individualismu mohl zvýšit úspěch sociologie, pokud by se

podářilo nalézt takové „sociologické konstanty“, o něž by bylo možné se opřít při formulaci „sociologických zákonů“ [Behnke 2002, s. 40]. Metodologický individualismus vychází z předpokladu, že takové konstanty lze v sociálních vědách najít jedině v rovině lidského jednání. Pouze výklady, které se nakonec dostanou až na rovinu konstant, tzn. na rovinu individuálního lidského jednání, jsou jediné, které vůbec mohou vést ke stabilním a zákonům podobným výpovědím.

Tradice teorie jednání

Colemanova teorie jednání (*theory of action*) odkazuje k myšlenkové linii, jejíž kořeny sahají v evropské filozofii do 17. století. Koncepte jednání lidských jedinců, které je něčím záměrným (*purposeful*), cílově orientovaným (*goal directed*), vedeným zájmy, hodnotami, odměnami či nátlakem, je spojena se jmény Hobbese, Smithe, Locka, Rousseaua a Milla. Na tuto linii navazuje později pojetí Maxe Webera, k němuž se Coleman rovněž hlásí a kterého ve svých *Foundations of Social Theory* mnohokrát cituje.

Coleman zdůrazňuje, že všechny tyto osobnosti položily do základů svého uvažování koncept individuálního jednání, přestože prvořadým cílem jejich zájmu byly takové makrosociální fenomény, jaké představuje fungování politických a ekonomických systémů či dlouhodobé procesy sociálních změn. Perspektivu teorie jednání považovali tyto myslitelé za zásadní pro vysvětlení vazby mezi individuálními záměry a makrosociálními konsekvencemi. Nebo jinak řečeno: způsob fungování společnosti i hnací sílu sociální změny spatřovali v účelových jednáních jednotlivců (*purposive action of individuals*) zasazených do určitých institucionálních a strukturálních rámců, z nichž vycházejí pro toto jednání specifické podněty.

Další článek v této linii měla představovat teorie „voluntaristického“ jednání rozvinutá Parsonsem v díle *The Structure of Social Action* [1937]. Parsons v něm chtěl navázat nejen na Webera, ale také na Vilfreda Pareta a Alfreda Marshalla. Jeho cílem bylo koncepte těchto předchůdců rozsáhle modifikovat, a tím zároveň překonat. Dokonce se v této době pokoušel s pomocí psychoanalýzy rozvíjet koncept osobnosti, který by se mohl stát pro jeho teorii jednání základem.

Úsilí Parsonse, započaté v 30. letech 20. století, však, jak konstatuje Coleman [1986b, s. 1310], minulo svůj cíl, neboť tento sociolog nedokázal

svůj původní záměr ve svých dalších pracích systematicky rozvinout. V dílech *Toward a General Theory of Action* [1951], *The Social System* [1951], *Working Papers in the Theory of Action* [1953] a ve druhé části úvodu k *Theories of Society* [1961] se postupně vzdával perspektivy teorie jednání (přestože dvě z uvedených knih si to ještě ve svém titulu nárokovaly), a namísto toho se rozhodl zkoumat sociální systémy.

Parsons byl, jak se Coleman domnívá, k tomuto konceptuálnímu skoku podnícen nejspíš tím, že se mu v teoretickém ohledu nepodařilo postihnout problém, jakým způsobem vytváří jednání individuálních aktérů celek systému. To byl patrně důvod, proč se jeho teorie pustila cestou „jednoduchého funkcionalismu“ (*simple functionalism*), který každou instituci a každou sociální konfiguraci vysvětluje pomocí jejích funkcí, zatímco místo a podíl individuů a jejich jednání zůstává stranou pozornosti.

Ačkoli se Parsonsův soupevník Robert K. Merton dokázal ve své verzi funkcionální analýzy obsažené v díle *Social Theory and Social Structure* [1968] přiblížit až k úrovni individuů, ani on nepřijal Parsonsem opuštěnou teorii jednání za svou. Dále pak nepostoupila ani pozdější kritika funkcionalismu reprezentovaná především teorií konfliktu, neboť ani ona nepustila rovinu kolektivů a systémů.

Coleman [1986b, s. 1311] považuje za ve své době nejvýznamnější kritiku Parsonsova funkcionalismu dílo Georga C. Homansa. Homansův význam spočívá především v tom, že do sociologické teorie opět zavádí aktéry a jejich cílově orientované jednání. Homans, stejně jako před ním Parsons, spatřoval východisko v revizi základů teorie jednání. Parsons, jenž řešení uvedeného problému nenašel, svůj původní záměr opustil a přeorientoval se na makrosociologickou perspektivu. Homans se vydal opačnou cestou a dospěl k redukcionistickému behaviorismu. Tím, že Homansova koncepce nedokázala vykročit z okruhu sociální psychologie a výzkumu malých skupin, ztratila poměrně rychle svůj vliv.

Jako badatel s bohatou zkušeností v oblasti empirického výzkumu si Coleman intenzivně uvědomuje, že představy sociologů o sociální realitě byly a jsou významným způsobem ovlivňovány praxí tohoto výzkumu. V této souvislosti upozorňuje, že v době, kdy v teorii nabývala na významu „kolektivistická“ perspektiva funkcionalismu, rozvíjel se empirický výzkum, který poukazoval opačným směrem [Coleman 1986b, s. 1313]. Mezník podle něj představovala 40. léta 20. století, která přinesla odklon od výzkumu komunit a zahájila příklon k celonárodnímu dotazníkovému

výzkumu, který je v zásadě „individualistický“, neboť se obrací k jednotlivcům. Spolu s tím se však podle Colemanova negativně projevilo, že tento výzkumný přístup nebyl napojen na teorii jednání a postrádal hledisko účelové či intencionální orientace. Dotazníková šetření, která vyvozují kauzální souvislosti ze statistické analýzy, nejsou dostatečně vnímavá k intencím a úmyslům jednotlivců a neprojevují o ně dostatečný zájem; důraz je kladen především na hromadné sociální znaky a charakteristiky prostředí. Ačkoliv empirický výzkum disponuje velice rozvinutými možnostmi pro zaznamenání charakteristik jednotlivců, sociologii chybí metoda, jež by umožňovala zachytit, jakým způsobem je z jednotlivých individuálních jednání vytvářen systém. Vyřešit tento problém může podle Colemanova [tamtéž, s. 1320] jen taková teorie, která vychází z pojmu jednání a z pojmu aktéra (jako subjektu jednání).

Východiska Colemanovy teorie jednání

Přestože Coleman vložil do díla *Foundations of Social Theory* věnování svému „učiteli“ Mertonovi, pro jeho vlastní přístup je charakteristické odmítnutí funkcionalistické perspektivy a přijetí konceptu jednání jako základu sociální teorie. Coleman staví tento koncept na představě účelu, orientovanosti na cíl a úsilí o dosažení homeostáze; tyto charakteristiky však omezuje na rovinu aktérů (individuálních nebo korporativních) a odmítá je přisuzovat (jak to činí funkcionalisté) sociálnímu systému jako celku.

Colemanova teorie jednání bere za své východisko čtyři fundamentální prvky: aktéry, věci, kontrolu a zájem (*actors, things, control, interest*) [Coleman 1994, s. 28]. Coleman staví do ohniska svého zájmu jedince. Ideově jsou mu blízcí zejména liberální představitelé koncepce svobodného, zodpovědně jednajícího člověka. Aktér je pro něj cílově orientovanou osobou, jejíž jednání je zapříčiněno anticipovanými důsledky tohoto jednání. Věcmi rozumí zdroje nebo události. Každý aktér má určitý zájem na zdrojích a událostech, které – řečeno ekonomickým jazykem – odrážejí strukturu jeho preferencí.

Colemanovo pojetí aktéra je blízké koncepci *homo oeconomicus*, která je předpokladem ekonomických věd. Aktér orientuje své jednání tak, aby z množiny možností, jež se mu nabízejí, vybral tu, která mu umožní dosáhnout s nejnižšími náklady nejvyšší zisk. Coleman tuto ekono-

zující představu doplňuje o určité sociologicky podstatné zřetel: Aktér v jeho pojetí nedisponuje pouze statky (které může nabídnout ke směně), ale také možností kontrolovat, resp. vlivem, díky němuž může určité události přivodit, nebo jim zabránit. V důsledku jednání vznikají mezi aktéry vztahy, jež vytvářejí struktury a systémy jednání; patří k nim systém směny, systém panství, kolektivní chování, systém důvěry a sociální kapitál.

Prvotní výbava aktérů zdroji a kontrolou nad událostmi nebývá obvykle optimální, a to vede k transakcím (*transactions*) majícím za cíl jejich redistribuci. Tyto transakce se objevují ve dvou základních podobách. V prvním případě se jedná o jednoduché transakce, jež mají podobu směny (*exchange*; má-li jedna osoba kontrolu nad zdroji a událostmi, jichž si příliš necení, zatímco druhá osoba si jich cení mnohem více, a disponuje-li navíc tato druhá osoba zdroji, jichž si cení méně, ale na nichž velmi záleží první osobě, mohou obě osoby dospět k výměně zdrojů nebo kontroly událostí). V druhém případě jsou transakce podmíněné organizačním zakotvením (organizačními strukturami).

Dva uvedené typy transakcí odpovídají v Colemanově terminologii jednoduchým a komplexním sociálním vztahům (*simple and complex social relations*) [Coleman 1994, s. 43]. Jednoduché vztahy jsou základními stavebními prvky mnoha sociálních organizací, které z nich vznikají v důsledku jakéhosi „přirozeného růstu“, jímž je produkováno to, co lze označit jako „spontánní řád“. Nejdůležitější sociální organizací vybudovanou na jednoduchých vztazích je trh. Problémy koordinace jednání, které se u jednoduchých vztahů vyskytují, jsou řešeny neformálními pravidly (neformálními normami a konvencemi).

Prostřednictvím interakcí, které probíhají dlouhodobě, se mezi aktéry vytvářejí závazky a očekávání vzhledem k budoucímu chování, jimiž je formován systém důvěry. Pokud sociální podmínky nejsou vhodné k tomu, aby se vytvořily implicitní a neformální normy, pak je nutné etablovat pomocí formální organizace systém sankcí.

Na rozdíl od jednoduchých vztahů mohou komplexní vztahy vznikat a také pokračovat pouze tehdy, jsou-li formovány z vnějšku. Jejich struktura musí být formována pomocí něčeho, co samo není součástí vztahů (pokud bychom přirovnali jednoduché vztahy ke spontánně probíhající chemickým reakcím, pak by komplexní vztahy odpovídaly chemickým reakcím, které probíhají pouze za přidání katalyzátoru) [Behnke

2002, s. 45]. Komplexní vztahy jsou zpravidla příčinou vytváření formálních organizací. Nejdůležitější formou sociální organizace vybudovanou z komplexních vztahů je korporace.

Vztahy mezi mikro a makroúrovní

Colemanovy úvahy vycházejí z premisy, podle níž je chování sociálních systémů emergentním důsledkem interdependentních jednání aktérů, kteří konstituují systém. Parsons ani jiní teoretikové podle něj nedokázali odhalit to, že největší teoretická překážka sociální teorie postavené na fundamentu teorie jednání nespočívá v samotné teorii jednání, nýbrž v otázce, jakým způsobem jsou účelová jednání jednotlivců spojena, aby se vytvořil sociální jev.

Narážíme zde na dva vleklé teoretické problémy: vysvětlit, jak se tato účelově orientovaná jednání aktérů spojují v chování systému a jak jsou zároveň (naopak) formována nátlakem vycházejícím z chování systému. Parsons se vykočením od osobnosti ke kultuře pokusil o přesun z individuální roviny do roviny sociální, zanedbal však podle Colemanu ty strukturální konfigurace, které jsou v sociální rovině výsledkem kombinace individuálních jednání.

Za hlavní problém sociologického výkladu označuje Coleman přechod od mikroroviny k makroúrovni. Soudí, že takový přechod znamená podstatně více než pouhou jednoduchou agregaci způsobu chování jedinců, protože jednotlivá jednání na sebe navzájem působí a tyto vzájemné vztahy se mohou projevovat různými způsoby. V zásadě se tedy jedná o problém vztahu a zprostředkování mezi mikro a makroúrovní, nebo jak říká Coleman, o proces, prostřednictvím něhož se „individuální preference stávají kolektivními rozhodnutími; nespokojenost se mění v revoluci; strach dostavující se najednou u členů určitého seskupení vede k masové panice; preference, disponování soukromými statky a možnosti směny společně vytvářejí tržní ceny a přerozdělování statků; z individuálních výkonů v rámci nějaké organizace vzniká společenský produkt...“ [Coleman 1986b, s. 1321].

Otázku vzájemného vztahu mezi mikro (*micro-level*) a makroúrovní (*macro-level*) demonstruje Coleman pomocí příkladu, jenž vychází ze slavné teze Maxe Webera o souvislosti mezi protestantskou etikou a „duchem kapitalismu“.

DIAGRAM 1 MAKROÚROVEŇ: METODOLOGICKÝ HOLISMUS

[Coleman 1986b, s. 1321]

Jakým způsobem působí v makrorovině jedna proměnná na druhou, je v diagramu 1 znázorněno šipkou, jež ukazuje vliv protestantské doktríny na ekonomický systém. Coleman konstatuje, že značná část sociální teorie a sociálního výzkumu (za všechny lze jmenovat Durkheima a jeho školu) se zakládá výlučně na zkoumání vztahů tohoto typu. Autor takový přístup označuje jako metodologický holismus (*methodological holism*) a klade jej do zásadního protikladu k metodologickému individualismu (*methodological individualism*), jenž je zakotven v teorii jednání.

Výklad, který se snaží podávat metodologický holismus, je podle Colemana po teoretické i po metodologické stránce nedostatečný. Proto preferuje druhý přístup, v němž badatel přechází z makroroviny na rovinu individuálního jednání a odtud se opět vrací na makroúroveň. Přístup, který vychází z metodologického individualismu, lze přiblížit následujícím způsobem:

DIAGRAM 2 MIKRO – MAKRO VZTAHY: METODOLOGICKÝ INDIVIDUALISMUS

[Coleman 1986b, s. 1322]

Spojení mezi makro a mikroúrovní odráží v tomto diagramu vliv protestantské doktríny na hodnoty jedince. Prostřednictvím těchto hodnot získává jedinec určité postoje týkající se jeho ekonomického chování, které

vedou k určitým procesům v ekonomické oblasti. Chováním všech, kteří se podílejí na ekonomických procesech směny, se vytváří určitý druh hospodářského řádu, který je označován jako kapitalismus.

Pomocí diagramu 2 lze podle Colemana přiblížit Parsonsův původní záměr i příčinu jeho ztroskotání: Parsons si uvědomoval, že koncepce teoretiků, jimiž se zabýval, směřují k postižení vztahů na úrovni společenského systému, avšak za východisko je v nich zvolena úroveň jednotlivců a jejich jednání. Jeho záměr rozvíjet obecnou teorii se orientoval na rozvoj teorie jednání (v diagramu vztah 1), avšak narazil na vztah 3 (viz tamtéž), a ten se ukázal jako největší intelektuální překážka [Coleman 1986b, s. 1322].

Vrátíme-li se k Weberově koncepci, vidíme, že tento autor sleduje účinky protestantské etiky na individuální hodnoty (vztah 2) a dále zkoumá, jak tyto hodnoty ovlivňují individuální orientace ve vztahu k ekonomickému chování. Avšak ani Weber nedokázal podle Colemana objasnit, jak tyto individuální orientace spolupůsobí, aby vytvořily strukturu ekonomické organizace, kterou nazýváme kapitalismem.

Coleman v této souvislosti poznamenává, že poučným případem je Mertonova raná práce *Science, Technology, and Society in Seventeenth-Century England* (1938 [1970]), v níž je nastolena obdobná teze jako u Webera, pouze s tím rozdílem, že kapitalismus je zde nahrazen vědou. Merton v této práci mj. ukazuje, jak velký byl počet protestantů, kteří se zasloužili o instituce (jako např. *Royal Society* v Anglii), jež podporovaly vědecké aktivity. Takové doklady jsou podle Colemana důležité pro objasnění vývoje systému vědy, protože systém je stejně tak závislý na institucích jako na jednotlivcích. A právě doklady tohoto typu, jak konstatuje Coleman, ve Weberově *Protestantské etice* chybějí [Coleman 1986b, s. 1323].

To, co platí o Weberovi, lze říci i o Marxovi. Jádrem jeho teorie tkví ve vztahu 2, podle něhož výrobní prostředky jako makroproměnné určují individuální vědomí a zájmy. Za největší slabinu Marxovy teorie považuje Coleman místo, kde tento myslitel dospívá k závěru, že se tímto způsobem vytvořené zájmy transformují do třídně uvědomělého sociálního jednání, tj. do vztahu 3 [tamtéž, s. 1323].

Aby bylo možné ukázat, co se odehrává na makroúrovni, musí každý historicky orientovaný výzkum podle Colemana oscilovat mezi makroúrovní a mikroúrovní. V této souvislosti podotýká, že existují určité „zkratky“, které někteří historikové používají k tomu, aby uvedený sociologický problém obešli. Jednou z nich je „historie velkých osobností“ (vykládající

makrosociální změny jako výsledek jednání jednotlivých osob), druhou je „teorie spiknutí“ (podle níž jsou makrosociální změny úmyslným výsledkem záměru určité skupiny aktérů). V žádné z obou zkratk však nejsou změny zachyceny adekvátně, jako emergentní a často i nezamýšlené důsledky interakcí mezi aktéry, kteří sledují četné diferencované cíle.

Za příklad toho, jak má vypadat výklad makrofenoménu prostřednictvím mikrojednání, považuje Coleman ekonomický model, jenž objasňuje, jak na základě jednotlivých směnných vztahů vzniká trh. Předností ekonomické teorie je přitom především to, že se její výklad opírá o koncept cílově orientovaného jednání, jež usiluje o maximalizaci zisku.

Má-li být problém přechodu z mikroroviny na makrorovinu (který je v diagramu 2 označen jako vztah 3) adekvátně uchopen, je třeba podle Colemana vycházet z toho, že zájmy či cíle aktérů se mohou v různých vztazích setkávat, což vede k formování určitých procesů a institucí. Konkrétně se jedná o tyto případy [Coleman 1986b, s. 1324–1327]:

- a) Prvním z nich je konfigurace (*configuration*) složená z na sobě nezávislých aktérů, kteří sledují vždy své vlastní zájmy a cíle; každý z nich přitom disponuje zdroji, které mohou přispět k uskutečnění zájmů těch druhých. Jednání cílově orientovaných aktérů jsou v této konfiguraci zřetězena do směnných procesů, které vedou k vytvoření a reprodukci tržních institucí (může přitom jít nejen o ekonomický trh, ale také např. o trh sňatkový). O teoretické uchopení vztahů uvnitř této konfigurace se pokouší především ekonomická teorie, vedle ní ale také sociologická teorie směny (G. C. Homans, P. Blau).
- b) Druhý uvažovaný typ konfigurace se vyznačuje existencí hierarchie. Oproti trhu jakožto struktuře vztahů navzájem nezávislých aktérů zde vzniká předivo vztahů, které mají mocenský charakter, tj. umožňují, aby jednání jednoho aktéra bylo podřízeno jinému aktérovi a bylo jím kontrolováno. K tomu může dojít třemi způsoby:
 1. Tím, že se aktér pustí do řady procesů směny, jejichž prostřednictvím dosáhne kontroly nad jednáním jiných.
 2. Tím, že se určitý počet na sobě nezávislých aktérů smluvně zřekne části svých práv ve prospěch ústřední autority, neboť od toho očekávají jisté výhody (v politické filosofii je to zachyceno v teoriích společenské smlouvy), může jít ale i o nejruznější dobrovolná sdružení (jako např. odbory, profesní svazy, spolky apod.).
 3. Tím, že dojde k revolučnímu převratu existujícího mocenského systému.

c) Třetí konfigurace, o které Coleman hovoří, je ta, která existuje ve společných zájmech nezávislých aktérů. Tyto společné zájmy vedou ke vzniku sociálních norem.

Vedle těchto tří konfigurací směřujících k formování tržního, mocenského a normativního systému, existují ještě některé další konfigurace, které vedou k formování

d) systému důvěry,

e) komunikačních struktur,

f) reprodukce obyvatelstva a geografické migrace.

Coleman konstatuje, že jím podaný výčet konfigurací (a, b, c, d, e, f) si nečiní nárok na úplnost. Jedná se mu především o to, ukázat několik základních směrů, v nichž se má sociální teorie (opírající se o teorii cílově orientovaného jednání) rozvíjet, má-li vyřešit problém, na kterém úsilí Parsonsovo ztroskotalo – problém přechodu z mikroroviny na makrorovinu.

Externality, dilemata a normy

Způsob Colemanova teoretického uvažování si lze přiblížit prostřednictvím jeho přístupu k otázce norem. Většina sociálních teorií pracuje s předpokladem existence sociálních norem jako s něčím daným. Zásadně jinak na tom nejsou ani dosavadní koncepce metodologického individualismu, neboť ty obvykle existenci sociálních norem ignorují. Coleman spatřuje rozhodující teoretický problém v objasňování procesu, v němž jsou normy (a sankce) utvářeny prostřednictvím individuálního jednání. Coleman soudí, že jde o téma, které před ním dosud nikdo důkladně nezpracoval.

Podstatné je pro tohoto autora rozlišení mezi jednáním, které má důsledky jen pro toho, kdo je provádí, a jednáním, které má důsledky i pro osoby, které je neprovádějí. V druhém případě se setkáváme s externími efekty, tj. externalitami jednání (*externalities of action*) [Coleman 1994, s. 249]. Tyto externality mohou být pro ty, jichž se týkají, užitečné tj. pozitivní, nebo škodlivé, negativní. Osoby, jichž se externality jednání dotýkají, mají odůvodněný zájem na tom, mít možnost toto jednání kontrolovat. To vyvolává potřebu norem, které stanovují, jaká jednání jsou žádoucí a jaká nežádoucí. Normy ve smyslu sociálně definovaného práva kontroly jednání se prosazují pomocí sankcí pozitivního nebo negativního

ho typu. Pozitivními sankcemi jsou odměny, které mají působit jako stimuly žádoucího jednání, negativními sankcemi jsou tresty, jež mají od provádění nežádoucího jednání odradit.

Osoby, jejichž jednání má být řízeno normami, se nazývají cíloví aktéři (*target actors*) normy. Osoby, které z dodržování normy profitují, se označují jako uživatelé (*beneficiaries*) normy. V případě, že je skupina cílových aktérů identická se skupinou uživatelů, hovoříme o společných normách (*conjoint norms*); příkladem může být kodex chování uvnitř profesní skupiny, z jehož dodržování profitují všichni členové této skupiny. O normy se specificky vymezenou orientací (*disjoint norms*) se jedná tehdy, jestliže se skupina cílových aktérů od skupiny uživatelů liší [Coleman 1994, s. 247]; může jít např. o normy slušného chování pro děti, které jsou v tomto případě cílovými aktéry norem, zatímco dospělí představují uživatele těchto norem.

Existuje mnoho různých situací, které mohou vyvolávat poptávku po normách. Určité východisko k jejich zkoumání poskytuje Colemanovi teorie her, zejména ten typ hry, který je znám pod označením „věžňovo dilema“ (*prisoner's dilemma, PD*).

Připomeňme si, že základy teorie her položil matematik John von Neumann ve 20. letech 20. století. V roce 1944 [1953] publikoval spolu s ekonomem Oskarem Morgensternem obsáhlou práci nazvanou *The Theory of Games and Economic Behavior*, v níž rozpracoval problematiku racionálního rozhodování. Rozvoj teorie (strategických) her souvisel s problémy, které přinášel vývoj moderního průmyslu a obchodu, vedení státu či řízení válečných aktivit. Ve všech těchto oblastech i v řadě dalších existuje nutnost racionálně se rozhodovat ve velmi složitých situacích a při neúplné znalosti toho, jak se zachovají ostatní zúčastnění. Neumann s Morgensternem definovali takové situace jako „hry“ v matematickém smyslu a zkoumali, jaká „pravidla“ v nich vznikají. Teorie her není schopna predikovat, jak určitá konkrétní situace dopadne, ale ukazuje, jak by měli lidé jednat, aby dosáhli optimálního výsledku.

Teorie her zpočátku pracovala s jednoduchými modely, které předpokládaly, že zájmy jednotlivých účastníků hry jsou zcela protichůdné, tzn. výhra jednoho hráče znamená nutně prohru druhého. Později se začala zabývat i takovými modely, v nichž se zájmy zúčastněných mohou překrývat tak, že zisk jednoho nemusí automaticky znamenat stejnou velkou ztrátu druhého. To vede k rozlišování dvou základních typů her: her „se sumou rovnou nule“ (s nulovým součtem, *zero-sum game*), jako jsou např. šachy, a her se sumou různou od nuly (s nenulovým součtem, *non-zero sum*

game), jaké může představovat např. partnerský spor o tom, kde strávit společnou dovolenou.

Další rozlišování v rámci teorie her je dáno tím, zda se jedná o hry „kooperativní“, v nichž mohou hráči mezi sebou uzavřít dohodu, anebo „nekooperativní“, v nichž dohoda hráčů není možná. Ohled je nutně brát i na to, zda hráči mají na počátku hry stejné či nestejně vyhlídky na výhru; ve *fair* hře mají rovné šance, v *unfair* hře může být již v pravidlech zakotveno, že jeden z hráčů prohraje, takže jeho hráčské umění se omezuje na to, prohrát co nejméně. Důležitým hlediskem, které ovlivňuje taktiku hráčů, je i to, „kolikrát se hraje“ (tj. zda se hraje jednou, s konečným počtem opakování, anebo nekonečněkrát) a jaký je počet účastníků (ti mohou jednat individuálně, ale mohou také vytvářet různé koalice). Výsledek hry ovlivňují všichni zúčastnění. Na jednání každého aktéra reagují určitým způsobem druzí a on musí s jejich reakcemi ve svém vlastním rozhodování počítat. To je důvod, proč se strategické hry, jimiž se teorie her zabývá, liší od her hazardních, jejichž výsledek je nahodilý a na zúčastněných aktérech v principu nezávislý.

Teorie her vychází z předpokladu, že snahou účastníků je maximalizovat možný zisk a minimalizovat možnou ztrátu (minimum-maximum princip). Věžňovo dilema je příklad, který přibližuje situaci, kdy policie z důvodu spáchaného zločinu zatkne dva muže, avšak nemá proti nim věrohodné svědectví. Jestliže se ani jeden z nich nepřizná, může jim soudce prokázat pouze menší část jejich skutečné viny a oni půjdou do vězení pouze na jeden rok. Přiznají-li se však, hrozí oběma, že stráví za mřížemi pět let. Oba vězni spolu nemohou vzájemně komunikovat. Každý zvlášť dostává nabídku, že pokud se přizná, bude propuštěn jako korunní svědek, zatímco ten druhý si bude muset odsedět deset let. Při nemožnosti vzájemné domluvy oba vězni dospějí logickou úvahou k názoru, že ať už jejich komplic učiní cokoli, v každém případě je pro ně výhodnější se přiznat. Oba pak čeká pětiletý trest. Pokud by se mohli domluvit, strávili by ve vězení pouze jeden rok.

V duchu uvedeného dilematu lze uvažovat i o situaci, v níž dvě osoby realizují společný projekt. Tento projekt se uskutečňuje v míře, která odpovídá jednotlivým individuálním přínosům, přičemž každá z osob k němu může buď nějak přispět, anebo nepřispět. Výnos z projektu ovšem připadne oběma rovným dílem.

Příklad [Coleman 1994, s. 252], na němž lze problém demonstrovat, vychází z předpokladu, že příspěvek, který má vytvořit jedna osoba, činí 9 dolarů. Výnos, který se má mezi obě osoby (oba aktéry) rozdělit rovným dílem, se tímto jedním individuálním příspěvkem zvýší na 12 dolarů. Jestliže stanovený příspěvek vytvoří obě osoby, bude možné mezi ně rozdělit 24 dolarů, tj. 12 dolarů pro každého. Protože každý z aktérů vydal na náklady 9 dolarů, zůstane každému z nich po jejich odečtení jako zisk 3 dolary.

Vytvoří-li svůj příspěvek pouze jeden z aktérů, bude celkový výnos činit pouze 12 dolarů, tj. 6 dolarů pro každého. Osoba, která nepřispěla vůbec, obdrží svou část zisku bez jakýchkoli nákladů, avšak druhá osoba, která příspěvek vytvořila, bude mít – po odečtení 9 dolarů na náklady – ztrátu 3 dolary.

Kombinace možností, které mohou v uvedeném příkladu nastat, je možné zobrazit v tabulce č. 1, která má podobu takzvané výplatní matice (*payoff matrice*).

TABULKA Č. 1

		A ₂	
		Přispívá	Nepřispívá
A ₁	Přispívá	3, 3	-3, 6
	Nepřispívá	6, -3	0, 0

[Coleman 1994, s. 252]

Kdyby v popsané situaci každý z obou aktérů pro sebe zvolil jako dominantní strategii nepřispívat ke společnému projektu, pak by situace skončila výsledkem (0,0), který nalezneme v pravém dolním poli tabulky. Sledují-li oba aktéři jenom své individuální hledisko, dostanou méně, než kdyby společně zvolili jiný způsob jednání.

Situace se změní tehdy, jestliže oba aktéři přenesou právo kontroly nad svým jednáním na toho druhého, tj. jestliže aktér A₁ bude kontrolovat jednání aktéra A₂ a naopak. To může přispět k jejich vzájemné kooperaci.

Poněkud jinak než v případě dvojice vypadá situace tehdy, uvažujeme-li o konstelaci nikoli dvou, ale tří osob (viz následující tabulka č. 2).

TABULKA Č. 2

		A ₃			
		Přispívá		Nepřispívá	
		A ₂		A ₂	
		Přispívá	Nepřispívá	Přispívá	Nepřispívá
A ₁	Přispívá	3, 3, 3	-1, 8, -1	-1, -1, 8	-5, 4, 4
	Nepřispívá	8, -1, -1	4, 4, -5	4, -5, 4	0, 0, 0

[Coleman 1994, s. 256]

Pokud bude i nyní dominantní strategií každého ze tří aktérů nevytvářet žádný přínos, společný projekt se opět neuskuteční. Pro všechny tři by naopak bylo i zde výhodnější, kdyby každý z nich svůj příspěvek realizoval. To je v zásadě důvod, proč vzniká společný zájem na tom, vzdát se individuálního práva na kontrolu vlastního jednání a předat je kolektivu. Přitom ale vzniká zásadní problém, jakým způsobem bude kolektiv tuto kontrolu realizovat, neboť existuje nebezpečí, že se mohou vytvářet dvojkoalice, které budou třetí osobu vykořisťovat ve svůj prospěch. A právě zde se nalézá podnět k tomu, aby byla vytvořena norma, jež zaručí, že rozhodnutí kolektivu jsou v zájmu celého kolektivu, a ne pouze jeho určité dílčí skupiny. Aktéři přijetím normy zakládají mocenský vztah, v němž jsou stejnou měrou uživateli i cílovými aktéry normy (jedná se tedy o společnou normu).

Dodržování norem je zaručeno tehdy, pokud je chování odlišné od normy potrestáno (event. chování dodržující normu odměněno). Vedle norem, jež stanovují, jaké chování je žádoucí, existují proto dodatečné normy druhého řádu, jež zavazují členy kolektivu k tomu, aby postihovali negativními sankcemi chování, které se od normy odchyluje. Změkčení norem prvního řádu má ostatně svůj počátek mnohdy právě v odbourávání norem druhého řádu.

Modernizace, korporace, sociální kapitál

Proces modernizace spojuje Coleman s vývojem, který se dotýká dvou oblastí: a) přirozený, fyzikální svět je ve stále větší míře nahrazován své-

tem vykonstruovaným, tzn. lesy, louky a zvířata ustupují výškovým domům, ulicím a autům; b) přirozené sociální prostředí je nahrazováno vykonstruovaným sociálním prostředím [Behnke 2002, s. 44]. Charakteristickým rysem proměn sociálního prostředí je podle Colemana skutečnost, že uvnitř společnosti hrají stále významnější roli rozhodnutí činěná korporacemi (*corporations*; autor hovoří také o korporativních aktérech, *corporate actors*); problémy moderny podle něj souvisejí především s existencí korporací. Za jejich typické představitele považuje stát, podnik a školu.

Důvod k vytváření korporací spočívá v tom, že jedinci dokážou díky kooperaci a koordinaci svých jednání vytvářet větší hodnoty a docílit vyšší zisk, než by mohli získat, pokud by každý z nich jednal samostatně, na vlastní pěst. Přitom ovšem, má-li korporace úspěšně existovat, musí být zároveň aktivní její celková bilance, to znamená, že celková suma jí vytvořených hodnot musí být vyšší než souhrnná výše nákladů, které na jejich dosažení vynaložila.

Pro korporace je charakteristické, že mají podobu formálních organizací s explicitně formulovaným systémem norem, kontrolních práv a sankcí, jež jsou zakotveny v konstitutivních pravidlech (*constitutions*; v ústavě, ve stanovách), které mají společný charakter (tj. jejich uživatelé jsou zároveň cílovými aktéry) [Coleman 1994, s. 325]. Těmito konstitutivními pravidly jsou založeny určité mocenské vztahy, neboť souhrn kontrolních práv, který je přenášen na korporaci, se rozděluje na jednotlivé pozice. Tyto pozice jsou obsazovány určitými osobami, jež v nich pak působí jako pověřenci nebo „agenti“ kolektivu.

Problémů, které existence korporací přináší, je celá řada. Jedna z problémových oblastí souvisí se samotnou organizací a strukturou korporací, druhá vzniká jako důsledek specifického působení určitých korporací, které mění sociální prostředí v některých oblastech lidského života (Coleman se zabývá zejména oblastí práce a výchovy).

Korporace vznikají proto, aby chránily zájmy kolektivu. Základním problémem ovšem je, jak korporace dokáže zajistit, aby jednotliví agenti jednali skutečně v jejím zájmu, neboť ti sledují jako soukromé osoby navíc vždy i své privátní zájmy, které se – přinejmenším v určitých situacích – střetávají se zájmy celku.

Situace, kdy se jednotlivé osoby nechovají způsobem, který se od nich očekává, mohou mít dvojí podobu: v prvním případě vzniká u agentů korporace pokušení vykonávat jim předaná práva ke svému vlastnímu pro-

spěchu, nikoli v zájmu kolektivu; v druhém případě se u nich objevuje snaha mít z korporace užitek, aniž by osobně k jejímu fungování přispívali – tento případ Coleman [1994, s. 451] označuje jako problém příživníků/černých pasažérů (*free-riders problem*; z hlediska státu jde např. o daňové podvodníky). Určité specifikum korporací spočívá v tom, že mohou ve vztahu k některým konkrétním agentům přijmout negativní bilanci, ovšem jen za předpokladu, že je vyrovnána pozitivními bilancemi ve vztazích s ostatními agenty. Pokud by však celkově negativní bilance v systému převážila, znamenalo by to pro něj vážné ohrožení jeho další existence. Problém černých pasažérů spočívá v tom, že ohrožují celkovou bilanci korporace a tím i její existenci.

Korporace mají určité možnosti, jak se tomuto ohrožení bránit. Jednou z nich je rozčlenění procesů, které v nich probíhají, do více oblastí, z nichž každá sama za sebe musí prokazovat svoji rentabilitu prostřednictvím směnných procesů uvnitř korporace (tento princip lze v zásadě dovést až k jednotlivcům). Jednotlivý agent může cítit ke korporaci jako celku malou zodpovědnost a může mu chybět motivace k tomu, aby pro ni vytvářel přínos, avšak je-li členem menší skupiny, která nese odpovědnost za určitou oblast, situace je podstatně jiná.

Jiná možnost spočívá v tom, že korporace vyčlení určité oblasti a ty předá nějaké konkrétní osobě nebo instituci, s nimiž pak jedná přímo nebo prostřednictvím tržních mechanismů (příkladem může být udělování koncesí na provozování určité činnosti). Jak v tomto, tak i v předchozím případě se jedná o pokus zajistit celkové pozitivní saldo korporace tím, že bude docíleno pozitivních sald u jednotlivých dílčích aktivit.

Běžným postupem, jak zachytit nežádoucí způsoby chování agentů uvnitř korporací, je kontrola (*policing*). V zásadě je možné rozlišit kontrolu výhledovou (*forward policing*) a kontrolu zpětnou (*backward policing*). V případě výhledové kontroly se jedná o kontrolu jednání, které má zaručit jeho korektní provedení. Zpětná kontrola je zaměřena na výsledky jednání [Coleman 1994, s. 431–432].

Důležitým faktorem je konečně i loajalita agenta vůči korporaci, která je významně ovlivněna tím, nakolik se agent s korporací identifikuje. Korporativní identita (*corporate identity*) může být posilována nejrozličnějšími společnými rituály. Z teorie konfliktu je známo i to, že identifikaci agenta s korporací může posílit také v důsledku pocitu ohrožení (příkladem je např. patriotismus propukající v případě válečného ohrožení).

Pro moderní společnosti je podle Colemanova typické, že v mnohých oblastech, které dříve podléhaly rozhodnutím jednotlivých osob, nyní rozhodují korporace. Podíl interakcí mezi osobami a korporacemi narůstá, zatímco počet interakcí mezi osobami navzájem klesá. Přitom je patrné, že jednotlivé osoby se ve vztahu ke korporacím chovají méně „morálně“ než ve vztahu vůči jiným konkrétním osobám. A naopak: také korporace mají sklon k méně „férovému“ chování vůči jednotlivcům.

V těchto a dalších obdobných tendencích spatřuje Coleman [1994, s. 318n.] známky toho, že rozšiřování vlivu korporací s sebou přináší úbytek sociálního kapitálu (*social capital*) v celospolečenském měřítku. Sociální kapitál představují struktury, jež podporují výskyt důvěry mezi jednotlivými aktéry, podporují neformální vztahy a vytvářejí příznivé podmínky pro kooperativní jednání. Podstatným rysem vývoje moderní společnosti je, že celkový objem tohoto kapitálu klesá, zatímco fyzický kapitál (*physical capital*), mající formu vytvořeného hmotného bohatství, narůstá. Odbourávání sociálního kapitálu je ve své podstatě čímsi paradoxním a představuje jeden z nezamýšlených důsledků lidského jednání, neboť vznikem korporací jsou takto poškozeny zájmy těch, kteří k prosazení svých zájmů korporace vytvořili.

Coleman poukazuje na to, že sociální kapitál nemizí zcela, a vzniknou-li pro něj příznivé podmínky, může dokonce opět vznikat. Za jeden z nejdůležitějších problémů dneška proto považuje to, jak ztracený sociální kapitál získat zpět a jak ho případně i rozmnožit. Jednou z oblastí, která je ztrátou tohoto kapitálu postižena podle jeho soudu nejcitelněji, je výchova a vzdělávání dětí a mladistvých. To je ostatně i jeden z důvodů, proč jim Coleman ve svých výzkumných projektech věnuje tolik pozornosti.

Poznamenejme, že v soudobé sociologii (po Colemanově smrti) rozvíjí myšlenku o úbytku sociálního kapitálu především Robert D. Putnam [2000a,b] z Harvardské univerzity. Putnam konstatuje, že ekonomika v USA roste, materiální podmínky života se zlepšují, avšak společnost ztrácí sociální kapitál¹ tvořený sítěmi mezilidských vztahů a pravidly reciprocity a důvěry, které z nich plynou. „Američané pracují a konzumují

daleko víc než kdykoliv předtím. Ovšem na úkor času stráveného pohromadě – při politických či občanských aktivitách, společenských akcích, organizovaných či spontánních, nebo jen tak u rodinného stolu“ [Putnam 2000b].

Colemanův odkaz

Colemanovo teoretické úsilí a přínos pro sociologii lze nahlížet dvojí optikou. V prvním případě můžeme tohoto autora chápat jako významného reprezentanta koncepce *homo oeconomicus*, kterého lze zařadit do proudu *rational choice theory*. V druhém případě můžeme jeho dílo posuzovat v širším kontextu a sledovat, jakým způsobem odpovídá na otázky, které si dnes sociální vědy kladou jako celek.

Colemanův příklon k ekonomickému přístupu v sociologii není zdaleka tak radikální jako u *hardlinera* tohoto směru, jímž je Gary S. Becker² [1982], jenž ekonomický model racionality aplikuje na všechny myslitelné mezilidské vztahy. Coleman má blíže spíše k „umírněnému“ stanovisku, jaké reprezentují např. McKenzie a Tullock [1984], kteří soudí, že ve všech oblastech sociální reality jsou ekonomicky strukturovány. Coleman se snaží ve svém pojetí aktéra překonat zjednodušující představu *homo oeconomicus*, jež chápe lidského jedince pouze jako směňovatele statků. Jeho analýzy mechanismů lidského jednání zahrnují také hledisko kontroly, moci a důvěry.

To, co spojuje Colemanova s významnými představiteli jiných názorových proudů soudobé sociologie, jakými jsou Giddens, Collins, Bourdieu, Alexander aj., je snaha vyřešit letitý teoretický problém, jímž je otázka vzájemného vztahu mezi mikro a makroúrovní sociální reality, vztahu mezi jednáním individuálních aktérů a způsobem fungování sociálního systému. Colemanovo úsilí v tomto směru může v některých rysech připomínat Giddense [1984], a to zejména odmítáním funkcionalismu a důrazem na aktéra a jeho jednání. Liší se však od něj tím, že Giddens nepřijímá jednoduchý předpoklad racionality jednání, nýbrž zdůrazňuje

¹ Během posledních několika let zájem o koncepci sociálního kapitálu velmi výrazně narostl (viz také např. příspěvek M. Sedláčkové a J. Šafra zde v této publikaci). Jeden z pokusů o soustavný teoretický výklad tohoto problému přináší kniha *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, jejímž autorem je americký sociolog Nan Lin [2001].

² Gary S. Becker (*1930) je ekonomem, který se zabývá otázkou lidského rozhodování v mimotržních oblastech. K jeho nejznámějším dílům patří monografie *Human Capital* (1964) a *The Economic Approach to Human Behavior* (1976 [1982]); v českém překladu vyšla jeho práce *Teorie preferencí* (1997). Za rozšíření sféry mikroekonomické analýzy na nové oblasti lidského chování, včetně chování netržního, získal v r. 1992 Nobelovu cenu.

význam zkušenosti, rutiny a také nevědomí. Giddens se podobně jako Collins [1981] nechává významným způsobem inspirovat interpretativní sociologii, Coleman na rozdíl od nich tento proud soudobé sociologie zásadně ignoruje. Collins se v protikladu k Colemanovi snaží model sociální směny zbavit jeho racionalizujících implikací; v lidském jednání přisuzuje velký význam emocím a rozpracovává něco, co Coleman zcela opomíjí, totiž problematiku konverzace a konverzačního trhu. Bourdieu [1998, s. 32] klade proti Colemanovu předpokladu racionality koncept „praktického smyslu“ (jakéhosi „citu pro hru“, resp. „habitu“), který je podmíněn postavením aktéra v sociální struktuře (v „sociálním poli“) a souvisí se zdroji („kapitály“), jimiž tento aktér disponuje. Jestliže Coleman – ale stejně tak i Collins – vidí východisko teoretického uvažování v mikrorovině individuálních jednání, pak v zásadním rozporu s nimi je J. Alexander [1987, s. 295], který ve svém pojetí multidimenzionální sociologie – blízkém stanovisku Parsonsovu – považuje privilegování mikrorovně za teoretický omyl.

V české sociologii zatím zaznamenalo Colemanovo dílo pouze malou odezvu. Inspiračním zdrojem se stalo zejména pro Jiřího Kabeleho [1998], který v knize *Přerody: principy sociálního konstruování* předložil velice pozoruhodnou koncepci založenou na kombinaci dvou zdánlivě těžko slučitelných inspiračních zdrojů: interpretativní sociologie a teorie racionálního jednání a racionální volby. V ní jsou ovšem Colemanovy podněty využity jen v omezené míře.

Literatura

- Alexander, J., 1987: „Action and Its Environments“. In: Alexander, J. et al. (eds.): *The Micro-Macro Link*. Berkeley, University of California Press, s. 289–318.
- Becker, G. S., 1982: *Der ökonomische Ansatz der Erklärung menschlichen Verhaltens*. Tübingen, Mohr.
- Behnke, J., 2002: „Colemans Theorie der Moderne“. In: *Theorien der Gesellschaft: Einführung in zentrale Paradigmen der soziologischen Gegenwartanalyse*. München – Wien, Oldenbourg Verlag, s. 37–65.
- Blau, P., 1964: *Power and Exchange in Social Life*. New York, Wiley.
- Bourdieu, P., 1998: *Teorie jednání*. Praha, Karolinum.
- Coleman, J. S., 1961: *The Adolescent Society*. New York, Free Press.

- Coleman, J. S., 1964: *An Introduction to Mathematical Sociology*. New York, Free Press.
- Coleman, J. S., 1966: *Equality of Educational Opportunity*. Washington, U. S. Office of Education.
- Coleman, J. S., 1973: *Mathematics of Collective Action*. Chicago, Aldine Pub. Co.
- Coleman, J. S., 1982: *High School Achievement: Public, Catholic and Private Schools Compared*. New York, Basic Books.
- Coleman, J. S., 1986a: *Individual Interests and Collective Action: Selected Essays*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Coleman, J. S., 1986b: „Social Theory, Social Research, and a Theory of Action“. In: *American Journal of Sociology* 91, č. 6, s. 1309–1335.
- Coleman, J. S., 1994: *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Collins, R., 1981: „On the Microfoundations of Macrosociology“. In: *American Journal of Sociology* 86, č. 5, s. 984–1014.
- Giddens, A., 1984: *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley – Los Angeles, University of California Press.
- Homans, G. C., 1967: „Fundamental Social Processes“. In: *Sociology: An Introduction*. Ed. by Smelser, N. J., New York, John Wiley & Sons, Inc.
- Kabele, J., 1998: *Přerody: Principy sociálního konstruování*. Praha, Karolinum.
- Lin, N., 2001: *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mayer, K. U., 1998: „James S. Colemans Untersuchungen zum amerikanischen Bildungswesen und ihr Verhältnis zu seiner Handlungs- und Gesellschaftstheorie“. In: Müller, H.-P. – Schmid, M. (Hg.): *Norm, Herrschaft und Vertrauen*. Opladen, Westdeutscher Verlag, s. 180–192.
- McKenzie, R. B. – Tullock, G., 1984: *Homo Oeconomicus: Ökonomische Dimensionen des Alltags*. Frankfurt am Main, Campus.
- Merton, R. K., 1968: *Social Theory and Social Structure*. New York, Free Press.
- Merton, R. K., 1970 (1938): *Science, Technology, and Society in Seventeenth-Century England*. New York, H. Fertig.
- Merton, R. K., 2000: *Studie ze sociologické teorie*. Praha, Sociologické nakladatelství.
- Münch, Richard, 2003: *Soziologische Theorie, Band 2: Handlungstheorie*. Frankfurt, Campus Verlag.
- von Neumann, J. – Morgenstern, O., 1954 (1944): *The Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton, Princeton University Press.
- Parsons, T., 1937: *The Structure of Social Action*. New York, McGraw-Hill.

- Parsons, T. – Shils, E. (eds.), 1951: *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Mass., Harvard University press.
- Parsons, T. – Bales, R. F. – Shils, E. A., 1953: *Working Papers in the Theory of Action*. Glencoe, Ill., Free Press.
- Parsons, T. – Shils, E. – Naegle, K. – Pitts, J., 1961: *Theories of Society*. Glencoe, Ill., Free Press.
- Parsons, T., 1966: *The Social System*. New York, The Free Press.
- Putnam, R. D., 2000a: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. – Williamson, T., 2000b: „Proč Američané nejsou šťastní“. In: *Orientace: Příloha Lidových novin*, 18. 11. 2000, s. 19.
- Weber, M., 1998 (1904): „Protestantská etika a duch kapitalismu“. In: Weber, M.: *Metodologie, sociologie a politika* (Vybral a uspořádal M. Havelka). Praha, OIKOYMENH, s. 185–245.

Teorie her jako formální teorie racionálního rozhodování

Michal Peliš¹

Moderní společnost je spjatá s potřebou koordinace aktivit velkého množství často odlišných subjektů. Její osou se staly formální organizace a její fungování má podobu formální racionality. Akteři (skupiny i jednotlivci), kteří se v rámci moderní společnosti dostávají do formálních vztahů, tak mohou být modelováni jako racionální hráči určitých her.

V následujícím textu se seznámíme s reprezentací racionálních aktérů pomocí modelů, jež mají svůj původ v ekonomické teorii. Seznámíme se s úplnými základy dnes již mohutně rozvinuté teorie her. I když je text jednoduchý, snažili jsme se nevyhýbat se matematickým pojmům. Proto věříme, že bude možné použít následující řádky i jako úvod do studia matematické teorie her.

Racionální jednání a rozhodování

Graham Romp ve své učebnici teorie her začíná větou

Teorie her se zabývá rozhodováním racionálních jedinců, kteří jsou v nějakém vzájemném vztahu. [Romp 1997, s. 1]

Pojďme si na úplném počátku říci, jak je možné rozumět termínům *racionální jednání* a *racionální rozhodování* v té nejobecnější rovině. Racionální jednání zde přesně odpovídá Paretovu termínu *logické jednání*, kde jednající předem promýšlejí adekvátní prostředky k dosažení cíle. V této souvislosti hovoří Pareto o vědomém propojení prostředků a cílů, kdy prostředky vedou k cíli nejen subjektivně, ale i objektivně [Keller 2004, kap. 8.5.1].

¹ Text byl zpracován s podporou grantu GA ČR 401/03/H047. Za rady a pomoc děkuji Petru Jirků a Jiřímu Šubrtovi.